

QARAQALPAQSTANDA QÍSSAXAN HAYAL QÍZLARDÍN ÓMIRI HÁM DÓRETIWSHILIGI

Niyazbaeva Aynura

Ájiniyaz atındaǵı NMPI Magistratura bólimi muzıka tálimi hám kórkem óner qánigeligi
1-kurs magistrantı.

Tajetdinova Sofya

Ilimiy basshı docent, Ájiniyaz atındaǵı NMPI Muzıkalıq tálim kafedrası.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15813997>

Annotaciya. Bul maqalada Qaraqalpaqstanda qıssaxanlıq óneriniń hayal-qızlar arasında rawajlanıwı hám olardıń atqarǵan shıǵarmaları haqqında sóz etiledi.

Gilt sózler: Kórkem óner, dástan, folklor, qıssaxan, baqsı, qádiriyat, janr.

QARAQALPAQSTONDA QÍSSAXON AYOL QÍZLARNING UMRI VA IJODI

Annotaciya. Ushbu maqolada Qoraqalpog'istonda qissaxonlik san'atining hotin-qizlar orasida rivojlanishi va ularning ijro etgan asarlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: San'at, epos, folklor, xissaxon, baxshi, qadriyat, janr.

Qaraqalpaq xalqı ótmishte túrlishe xalıqqa qáwip tuwdıratuǵın waqıyalardıń bolıwı menen óz watanınan kóship, qıslawın taslap, kóshpeli xalıq bolıp, kún kórip júrgen. Sol waqıtlarda olar, ózleriniń mádeniyatın, milliyligin, ózligin barınsha saqlap qalıw ushın olardı kúndelikli ómirde qollanıp, shertip, aytıp júrgen. Qaraqalpaq xalqı ázelden kórkem ónerge jaqın xalıq bolıp tabıladı. Bul haqqında ilimpazlarımız óz miynetlerinde keltirip ótken. Xalqımızda erte dáwirde baslap payda bolǵan ónerleriniń biri qıssaxanlıq óneri bolıp esaplanadı.

Qıssaxan — liro-epikalıq janrdıǵı dástanlardı, tariyxıy qıssalardı, táriyp hám arnaw qosıqların muzikalıq ásbablarısız namaǵa salıp atqarıwshı. Qıssaxanlardıń repertuari baqsılar qosıqlarına bir qansha jaqın bolsa da, atqarıw usılı, namaları ózgeshe bolǵan.¹

XIX ásirdeń ekinshi yarımında Qazı Máwlik, Qorazbek, Sıdıq, Seyfulǵabit, Qáwender bala, Qazaqbay degen talantlı qıssaxanlar bolǵan. Qıssaxanlıq óneri menen shuǵıllanıwshı dáslepki qıssaxanlar er adamlar bolǵan. Keyin ala, hayal-qızlarda bul ónerge qızıǵıwshılıq oyanıp, onı úyrenip, toy-tamashalarda atqarıp júrgen. Ilimiy dereklerde jazılıwınsha, qaraqalpaqlardıń «beksiyıq» urıwınan shıqqan jarlı qız Qánigúldiń (1900-1928) qıssaxanlıq óneri menen shuǵıllanıp kelgenligin kóremiz. Onıń eki kózi kórmeytuǵın soqır bolǵan. Qánigúl awıllarda qıssaxanlardan “Sánawber” qıssasın tınlap, úyrenip alıp, qıssaxanlar namasına salıp kópshilikke aytıp beretuǵın bolǵan. Demek, Qánigúldeń aldın qız qıssaxanlar bolǵan degen maǵluwmat joqlıǵı sebepli Qánigúl qızlardan birinshi qıssaxan bolıp esaplanadı. Qánigúldiń dawısıń jaqsı ekenin, talantlı ekenligin húrmetlep, Esjan baqsı Qánigúl menen ushırasıp, óz qarawına aladı, oǵan ámengerlik qıladı. Dástanlar úyretedi.² Ustazı altı jıl dawamında soqır qız baqsı Qánigúl menen birge qosıq aytıp, el aralap, baqsıshılıq etedi. Sol dáwirde hayal-qızlardıń qosıq aytıwına xalıqtıń kóz qarası ózgeredi.

¹ Алламурагов А., Доспанов.О., Тилеумуратов.Г. Қарақалпақстан көркем-өнер атамаларының сөзligи.Нөкис. «Билим» 1991-Б.34

² Q.Ayımbetov “xalıq danalıǵı” Qaraqalpaqstan 1988-145-146-b.

Ashınarlısı, jas qıssaxan, baqsı Qánigúl 1928-jılı 28 jasında dúnyadan ótedi. Keyin ala, qıssaxanlıq ónerine qızıǵıwshı hayal-qızlar derlik joqtın qasında bolǵan. Sonday-aq, búgingi kúnge kelip hayal qıssaxanlardan Bibiraba Ótepbergenova ájayıp dawıs iyesi, óziniń ózgeshe atqarıwshılıq sheberligi menen xalqımızdın kewilinen orın alǵan hayal qıssaxanlarımızdın biri bolıp esaplanadı.

Bibiraba Ótepbergenova 1947-jılı Túrkménistan Respublikasınıń Góne Úrgenish rayonında «maqım» shańaraǵında dúnyaǵa keldi. Olar shańaraqta úsh perzent bolıp, Bibiraba ekinshi perzent, inisi xalqımızǵa belgili shayır Ábilqasım Ótepbergenov benen birgelikte oynap ósken. Ol 1954-jılı rayon orayındaǵı №1 orta mekteptiń turkmen klasına oqıwǵa barǵan.

B.Ótepbergenova balalıǵınan-aq ádebiy kitaplardı qızıǵıp, qaraqalpaq xalqınıń «Alpamıs», «Qoblan», «Máspatsha», «Qırıq qız», «Góruǵlı», «Bahadır» dástanların shańaraǵındaǵı aǵzaları menen birge dógeregindegi qońsılarına da oqıp beretuǵın bolǵan.

Kishkeneliginen, dástanlardı namasız oqıp atırǵanında, úkesi namaǵa salıp oqısın dep jer tepsinip jılaytın bolǵan, sonlıqtan oǵan ákesi:—«qızım, namaǵa salıp oqı bizler de esiteyik», — dep aytqannan soń, barlıq dástanlardı namaǵa salıp oqıtuǵın bolǵan.³ Demek, onıń qıssaxanlıq ónerine degen qızıǵıwshılıǵı 12-13-jaslarınan baslanǵan.⁴ Bibiraba Ótepbergenova 1965-jılı orta mektepti tabıslı tamamlap joqarı oqıw ornına tapsırıw maqsetinde Nókis qalasına keledi, sol jılı qaraqalpaq mámleketlik T.Chevchenko házirgi Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutınıń shet tilleri fakultetiniń «nemec» tili bólimine oqıwǵa kiredi. 1967-jılı ustazı Qudaybergen Turdıqulov Qaraqalpaqstan Radiosı hám televedeniyesi qasındaǵı ansamblge qosıqshı qılıp jumısqa aladı. Onıń sol jılları óneriniń shıǵa shıqqan waqıtları edi, sebebi, oǵan derlik bárshe kompozitorlar namaların aytırıp basladı. Solardan Q.Turdıqulov namasına R.Dúysemuratova sózine «Kewlińdi qıymayman», K.Raxmanov sózine «Gúller shaqasında ğumsha bolayın», Ańsatbay Qayratdinovtıń «Awillaslarım», «Quwanış toylarımızdı», «Dańqın seniń», «Diyqannıń qızıman», «Taxtakópir dalası», Keńesbay Abdullaev namasına «Doslar shaqıraman daturxanıma» taǵı basqa da bir qansha qosıqlardı, al, Abdireyim Sultanovtıń jıgirmaǵa shamalas qosıqların bir ózi atqarǵan, solardıń ishinen «Dúganalarım», «Áy-álip», «Bir janan», «Nókis gúlleri», «Báhár kúlip qaradı maǵan», «Xojeliniń jigitleri», «Qurdasjan», «Balama», h.t.b birqansha tematikalıq qosıqlar kiredi. Onıń repertuari kúnnen kúnge bayıp bardı. Ol endi tikkeley qaraqalpaq qosıqlarınıń sheber atqarıwshısına aylandı. Sonıń menen qatarda, ol basqa qońsı xalıqlardıń sózleriniń tuwrı ayılıp, buzbay sol xalıq tilinde atqarıwın ayırıqsha atap ótsek orınlı. B.Ótepbergenova bir qansha Respublikamızdın tuwısqan ellerinde bolǵan «mádeniyat hám ádebiyat» qatnasıwshısı. Sol waqıtlarda Túrkménistan, Qazaqstan, Daǵıstan, Bashqurstan, Tatarstan h.t.b tuwısqan ellerdiń mádeniyat kúnlerine qatnasıp óziniń joqarı dárejedegi maman atqarıwshı ekenligin kórsetedi. Bul miynetleriniń nátiyjesinde 1981-jılı «Qaraqalpaqstan Respublikası xalıq artisti» degen húrmetli ataǵın alıwǵa miyassar boldı. Házirgi kúnde Bibiraba Ótepbergenova xalıqqa belgili qaraqalpaq qıssaxanlıq ónerine óziniń ózgeshe namaları menen atqarıwshılıq qábiletine iye bolıp esaplanadı.

³ G.Kamalova, A.Niyazbaeva «Qaraqalpaq qıssaxanları» Nókis. «Ilimpaz» 2024-b-96

⁴ G.Kamalova, A.Niyazbaeva «Qaraqalpaq qıssaxanları» Nókis. «Ilimpaz» 2024-b-97

Bibraba Ótepbergenovanın qıssaxanlıq ónerindegi shayırlar qálemine tiyisli repertuari ullı shayırlar I.Yusupovtıń «Shógirme» hám G.Dáwletovanın «Qara úy» qosıqların sheberlik penen atqarıp kelmekte.⁵

SHÓGIRME

Bir atın telpekdur, bir atın qurash,
Zamanında kiyim bolğanın ıras,
Túrli baslar menen sen bolıp sırlas,
Talay asıwlardı astın shógirme. ⁶

Bul qosıqta Ózbekstan qaharmanı, Qaraqalpaqstan xalıq shayırları Ibrayım Yusupov qaraqalpaqtın birgana bas kiyimi menen tariyxtağı úlken waqıyalardıń baylanıslılıgın ashıp bergen. Yaǵnıy, bul qosıqta birgana milliy bas kiyimniń táriypi xalqımızdın ótmishte awır kún keshirgenli, kóshpeli bolǵanlıǵı, kóp qıynshılıq kórgenligi hám sonday waqıyalardıń bolıwına qaramastan, búgingi kúńge shekem jetip kelgenligin súwretlep bergenligi shayırdın sheber qálem iyesi ekenliginen derek beredi. B.Ótepbergenova ullı shayırlar I.Yusupovtıń «shógirme» qosıǵın kóplegen tádbirlerde, koncertlerde, bayram keshelerinde maqtanıp, ózinen yoshlanıp, tolqınlanıp atqaratuǵın qosıqlarınıń biri bolıp tabıladı. Sonday-aq, búgingi kúnde mámleketimizde milliy mádeniyatımızdın rawajlanıwı jolında birqatar ózgerisler ámelge asırılıp atır. Álbette, jurtbasshımızdın baslaması menen búgingi kúnde hár bir tarawda túpten rawajlanıp dáwiri yaǵnıy, úshinshi renesans dáwiri jaratılıp atır. Bul rawajlanıp atırǵan tarawlardın ishinde mádeniyat hám kórkem óner tarawları eń aldınǵı qatarlarda baratır dep ayta alamız.

Juwmaqlap aytqanda, házirgi kúnde hayal-qızlarımız ushın hár bir tarawda kóplegen imkaniyatlar esigi ashılǵan. Húrmetli jurtbasshımız tárepinen, bir qolı menen besikti, bir qolı menen dúnyanı terbetken analarımız ushın eń aldın menen keleshek áwladtı kámil insán qılıp tárbiyalawda hám olardıń tereń bilimge iye bolıwında, hártárepleme shárt-sharayatlar jaratıp, qollap-quwatlap atır. Bunıń ushın biz hayal – qızlar jurtbasshımızǵa tereń minnetdarshılıǵımızdı bildiremiz. Álbette, biz húrmetli prezidentimizdın isenimin aqlap, keleshekte úshinshi renesanstı jaratıwshı jaslardı tárbiyalap, shıǵaramız degen úmittemiz.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi:

1. Алламуратов А., Доспанов.О., Тилеумуратов.Г. Қарақалпақстан көркем-өнер атамаларының сөзligи.Нөкис. «Билим» 1991.-72 б.
2. Айымбетов Қ. Халық даналығы- Нөкис: Қарақалпақстан,1988.-492 б.
3. Jamǵırbaevna N. A. QISSAXONLAR //BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMİY JURNALI. – 2023. – T. 3. – №. 5. – С. 113-116.
4. Kamalova G.M., Niyazbaeva A.J. Qaraqalpaq qıssaxanları.-Nókis; «ILIMPAZ» baspası, 2024-jıl, 120 bet.
5. Tajetdinova S., Orınbaeva E. PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF LEARNING TO PLAY THE MUSICAL INSTRUMENT DUTAR BY NOTE FOR STUDENTS OF

⁵ G.Kamalova, A.Niyazbaeva «Qaraqalpaq qıssaxanları» Nókis. «Ilimpaz» 2024-b-98

⁶ K.Palimbetov, P.Allashov Ádebiyat 6-klass ushın (sabaqlıq-xrestomatya) Bilim 2017-jıl 192-bet.

MUSIC SCHOOLS OF THE BAKSY DEPARTMENT //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 1. – C. 1152-1156.

6. S.Tájetdinova, A.Niyazbaeva Qıssaxanlıq óneriniń rawajlanıwı hám onıń jaslar tárbıyasındaǵı áhmiyeti//Ájiniyaz Qosıbay ulınıń ádebiy miyrasın úyreniw atamasındaǵı xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya TOPLAMÍ. MAQALALAR HÁM TEZISLER. Nókis: NMPI baspası. – 2024. – T. 3. – №. 3. – C. 270-272.